

DİNÎ VE FELSEFÎ METİNLER

YİRMİBİRİNCİ YÜZYILDA YENİDEN
OKUMA, ANLAMA VE ALGILAMA

RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL TEXTS:

RE-READING, UNDERSTANDING AND
COMPREHENDING THEM IN THE 21st CENTURY

CİLT - 2

DİNÎ VE FELSEFÎ METİNLER
YIRMİBİRİNCİ YÜZYILDA YENİDEN OKUMA,
ANLAMA VE ALGILAMA SEMPOZYUMU
Bildiri Kitabı, Cilt: 2

Sultanbeyli Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü
Kültür Yayın No: 8

ADRES:

Abdurrahmangazi Mahallesi Belediye Caddesi No:4
Tel: 0 216 564 13 00
Fax: 0 216 564 13 71
Mail: belediye@sultanbeyli.bel.tr
www.sultanbeyli.bel.tr

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

MEHMET MAZAK

EDİTÖR:

PROF. DR. BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

BÖLÜM EDİTÖRLERİ:

YRD. DOÇ. DR. AHMET HAMDİ FURAT
YRD. DOÇ. DR. İSMAİL DEMİREZEN
YRD. DOÇ. DR. AHMET ERHAN ŞEKERCİ
YRD. DOÇ. DR. ÜMİT HOROZCU
ARŞ. GÖR. MEHMET FATİH ARSLAN
ARŞ. GÖR. BİRSEN BANU OKUTAN
ARŞ. GÖR. ADEM İRMAK
ARŞ. GÖR. EMİNE GÖREN
ARŞ. GÖR. MUHAMMED VEYSEL BİLİCİ

SAYFA DÜZENİ

İBRAHİM AKDAĞ

ISBN:

978-605-89744-5-6

BASKI

Ege Basım
Esatpaşa Mh. Ziyapaşa Cd. No:4
Ege Plaza Ataşehir/İSTANBUL
Tel: 0216 472 84 01
www.egebasim.com.tr

Nisan 2012

Copyright Sultanbeyli Belediyesi

“II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydını Mustafa Satı' Bey'in “Fenn-i Terbiye”sinde “Terbiye-i Ahlâkiye” Okumaları”

Re-reading of “Terbiye-i Ahlâkiye” within the book
(Fenn-i Terbiye) of Mustafa Satı Bey, the Intellectual of
the Second Constitutional Period of the Ottoman Empire

Abdulhalim KOÇKUZU*

Abstract

“Mustafa Satı Bey is one of the leading scholars and intellectuals in the second constitutional period in the Ottoman Empire. He wrote the book entitled “Fenn-i Terbiye. Education of ethics under the title of “Terbiye-i Ahlâkiye” as a chapter from this book will be the issue of the paper.

This book provides outstanding, lengthy and original information in education in that time. It is interesting to note that he tries to build ethics on consciousness rather than religion. His ideas have been discussed at that time and after, as Ottoman intellectual possessing the idea of secular ethics in the second constitutional period in which it is widely accepted that ethics shaped by religion.

Hayatı

Satı' Bey'in tam adı Mustafa Sâtı' el-Husrî olup, 1880'de Yemen'in başkenti San'a'da dünyaya gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde memur olan babası Suriye kökenli bir Arap'tır, Öğrenimini babasının görev yaptığı Anadolu'da ve o zaman Osmanlı hâkimiyetinde olan Arap vilayetlerinde tamamlamıştır. Gerek memur olarak gerekse eğitimci bir aydın olarak bir döneme damgasını vuran Satı' Bey, ölüm tarihi olan 1968 yılına kadar değişik kademelerde eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Osmanlı idealini son ana kadar savunmuştur, devletin parçalanmaması için özellikle eğitim alanında yapılması gerekenleri 1910 yılından itibaren ilgili bakanlıklara gönderdiği layihalarında, öğretim kurumlarımızın her kademesi hakkında teklifler getirmiştir. İstanbul Mülkiye mezunu olmasına rağmen, maarif hayatımızın üzerinde büyük etkileri olmuştur. 1909 yılında yayınladığı Fenn-i Terbiye adlı iki ciltlik eseri dönemin

* İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

eğitim hayatında bir çığır açmıştır. Batılı anlamda kaleme alınan ilk pedagoji kitaplarından biri olan bu kitaptaki bilgiler eğitime farklı bir anlayışla yaklaşıldığını göstermektedir, özellikle Fransız eğitim anlayışının kitapta etkili olduğu görülmektedir. Satı Bey'in Ziya Gökalp ve Emrullah Efendi ile eğitimin amaçları ve eğitime nereden başlanılması gerektiğine dair entelektüel ve seviyeli tartışmaları eğitim tarihimizde bir döneme ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Satı' Bey Osmanlı'nın farklı etnik unsurlarını bir arada tutan yapısının, yani ümmet anlayışının dağılma sürecine girdiğini gördüğü andan itibaren artık Osmanlı ülkesinde kalmanın bir fayda sağlamayacağını düşünerek Şam'a gitmiştir. Değişik faktörlerin de etkisinde kalarak Arap milliyetçiliğinin doktrin seviyesinde önde gelen bir ismi haline gelmiştir. Ömrünün kalan kısmını Mısır, Suriye ve değişik Arap ülkelerinde üniversite hocası olarak sürdürmüş, ayrıca Suriye'de devletin değişik kademelerinde resmî görevlerde de bulunmuş ve 1968 yılında Şam'da vefat etmiştir.

Türk Eğitim Tarihi içerisinde müstesna bir yere sahip olan Satı' Bey'in geride bıraktığı eserleri ve eğitimin değişik kademelerindeki hizmetleri, özellikle II. Meşrutiyet'in pedagoji anlayışına getirdiği yenilikler ile Osmanlı'nın Batılılaşma Sürecinde adından söz ettiren bir Osmanlı aydını olarak tarihteki yerini almıştır.

Terbiye-i Ahlâkiye

Satı Bey sözünü ettiğimiz "Fenn-i terbiye adlı 3 ciltlik eserinde terbiyeyi 3'e ayırır; bunlar sırasıyla terbiye-i bedeniye, terbiye-i fikriye ve terbiye-i ahlâkiyedir. Eğitimde Batı tesirinin oldukça yoğun hissedildiği bu dönemde Batı pedagojisinin insana bakışını da temsil eden bu tasnif, dönemin Batılı pedagoji kitaplarında da sıklıkla görülmektedir. Fenn-i Terbiye günümüz Türkçesine "Eğitim Sanatı ya da Eğitim Tekniği" şeklinde tercüme edilebilir.

3 ciltlik bu kitap incelendiğinde görülecektir ki, bugün için çok fazla orijinal bilgiler içermemesine rağmen yazıldığı tarih olan 1910 yılı göz önüne alınacak olursa eğitimde reform sayılabilecek bilgilerin yer aldığı görülmektedir.

Aydınlanma felsefesinin Osmanlı aydınınının zihin dünyasında ne kadar büyük etki yaptığını anlamak için bu dönem aydınlarının eserlerine bakmak yeterli olacaktır. Zira dönemin aydınları aydınlanma zihniyeti etkisinde, geleneksel anlayışın dışında, referansları dinin dışında başka kaynaklarda arama eğiliminde olmuşlardır.

İşte bu cümleden hareketle Satı' Bey'in ahlâkî temellendirirken dinden hareket etmiyor olması o dönemin anlayışını yansıtıyor olması açısından kayda değerdir. Ahlâkî şuur üzerine temellendirmesi o gün için devrim niteliğinde sayılabilecek bir anlayışın yansımasıdır. Bu tebliğin amacı ahlâkın kaynağı hakkındaki tartışmalar olmadığı için bu konuya fazla girmek istemiyoruz bilindiği gibi ahlâk farklı filozoflar

tarafından haz, fayda, duygu ve ödev gibi esaslardan hareketle temellendirilmeye çalışılmıştır. Ahlâkın dinden doğup doğmadığı, ahlâkın aklın idrâkine sunulup sunulmayacağı gibi entelektüel tartışmalar, biraz da akıl ve vahiy eksenli derin tartışmalar olduğundan bu çalışmada bu tür teorik tartışmalardan mümkün olduğu kadar uzak durmaya gayret edeceğiz.

Satı' Bey Terbiye-i Ahlâkiye'nin gayesinin "*İnsanın ahlâken saadet ve mükemmeliyetini temin etmek*" olduğunu belirtir.¹ Ayrıca ahlâkı, insanın fiillerinde ve hareketlerindeki sabit vasıflar olarak nitelendirir, insanın mutluluğunu sağlayan izzet-i nefis, hakperestlik, vazifeşinaslık, hayırhahlık, vatanperverlik, fedakarlık gibi duyguları da güzel seciyeler olarak ifade eder.

Genel olarak ahlâk eğitimin amacını; "*İnsanı, daima gerek kendinin ve gerekse ebnây-ı nevinin saadet ve kemâline bâis olacak bir tarzda hareket edecek bir hale getirmektir*" diye tanımlar. Ona göre, bireyin kendisinin ve diğer bireylerin mutluluğuna hizmet edecek tarzda yetiştirilmesi, insanda böyle bir seciyenin oluşturulmasını ahlâk eğitiminin gayesi olarak görür.

Satı' Bey'e göre günlük hayatımızda gerçekleştirdiğimiz pek çok fiil ve hareketi yapıp yapmamak bizim elimizdedir. Fakat ona göre bütün hareketlerimiz ve fillerimiz irâdî ya da ihtiyârî değildir. Bazen yapmak isteyip yapamadığımız, ya da istemeyerek yaptığımız bazı davranışlarımızın olduğunu bunları itiyad olarak yaptığımızı belirtir.

Dolayısıyla insanın fiil ve hareketlerinde 3 önemli sâik olduğunu belirten Satı' Bey, bunların ihtiyar, ihtiras ve itiyad olduğunu söyler. Ona göre, bugün itiyad ile yapıldığımız pek çok hareketin evvelce ihtiras ve ihtiyar ile yapıldığını ama artık onların sevk ve tesirine ihtiyaç duyulmadan yapıla gelen hareketler olarak "*sevk-i itiyâd*" ile yapılanlar sınıfına dahil eder. Bunun dışında insiyakî hareketlerin olduğunu, bir anlamda içgüdü olarak vasıflandırılabilir olan "*sevk-i tabii*" ile bazı hareketlerde bulunduğumuzdan bahseder. Burada elimizin sıcak bir şeye temas etmesinde yanması örneğini vererek, elimizi hemen çekmemizi insiyakî bir hareket olarak nitelendirir.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Satı' Bey'in bu eserde bu kadar detaylı bir şekilde insanı analiz etmesi pedagojik açıdan o dönemde oldukça yeni sayılabilecek bir yaklaşımdır. Zira Satı Bey o gün için, Herbert Spencer'in individualist (bireyci) felsefesinin savunucuları arasındadır, Ziya Gökalp'in Durkheim'in kolektivizmini savunduğu bir ortamda Satı Bey birey merkezli yaklaşımı ile önce bireyden başlanması

¹ El-Husrî Satı, Fenn-i Terbiye, İstanbul, Kader Matbaası, 1909.

gerektiğine inandığı için Osmanlı'nın zor günleri aşmada temel hareket noktasının birey olması gerektiğine inanır.

İnsanın fiillerindeki en önemli sâik olan ihtiyarın yani bir şeyi yapıp yapmama konusunda karar vermesinin arkasında Satı Bey'e göre efkâr ve hissiyât (fikirler ve duygular) çok önemli rol oynar.

Satı Bey insanın fiil ve hareketlerine yön veren faktörleri geniş bir şekilde analiz ettikten sonra, kişide seciye ve huyun nasıl teşekkül ettiği konusuna eğilir. Ona göre farklı kişiler aynı olaylar karşısında farklı reaksiyon verirken, bir kimse aynı olay karşısında her zaman aynı reaksiyonu verebilir. Bireylerin olayları ve sebepleri farklı algıladığını ifade eden Satı Bey, her bireyde farklı bir mizacın olduğunu, sabit bir huyun olduğunu ve bu sebeple olaylar karşısında tepkilerin de buna bağlı olarak farklı olabileceğini söyler.

“Seciye-i ahlâkiye: tarz-ı muhakeme ve tefekküre, tarz-ı teessür ve tahassüse, itiyat ve maişete ve hatta mizac ve bünyeye göre taayyün ve tahavvül eder.” diyerek bugün modern pedagojinin kabul ettiği “bireysel farklılıklar” prensibini yaklaşık yüz yıl önce ifade etmiştir. Buraya kadar yaptığı açıklamaları tekrar gözden geçirdikten sonra ahlâk eğitiminin amacını yeniden tanımlar; ona göre *“Terbiye-i ahlâkiyenin gayesi, işte bütün bu müessirâtı hüsn-i idare ederek insanda güzel bir seciye teşekkülünü temin eylemektir.”*

Fenn-i Terbiye'nin formatında bu tip tekrarlarla sıkça rastlamak mümkündür. Her bölümün sonunda “Hulasa” başlığı altında oraya kadar anlatılan konuların çok kısa ve anlaşılır bir şekilde özetinin yapıldığı görülür, genel olarak kitapta analitik bir ahengin olduğu gözlerden kaçmaz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi eğitimi üç başlık altında ele alan Satı Bey'in fikir, beden ve ahlâk eğitimi birbiriyle irtibatlandırdığı görülür, bunların birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu belirtir, biri eksik kaldığı zaman diğerlerinin faydasını olmayacağını dolayısıyla topyekun bir eğitimin verilmesi gerektiğini vurgular.

“Bu sebeple, gerek terbiye-i fikriye ve gerekse terbiye-i bedeniye, terbiye-i ahlakiye ile müterafık olmazsa büyük bir faide temin eyleyemez. Terbiye-i bedeniye, bedenün kuvvet ve sıhhatini temin eder, fakat bedenün kuvveti, nefis için de hayat-ı ictimaiye için de zararlı bir şekilde isti'mal olunabilir; terbiye-i fikriye aklın sıhhat ve kuvvetini temin eder, fakat aklın kuvveti şer yolunda da insiraf edebilir; kuvvet-i bedenün ve şiddet-i zekânın böyle zarar verecek bir şekilde şer yolunda – isti'maline mani olacak şey, hüsn-i ahlâk ve siretten ibarettir.”

Satı Bey güzel ahlâkın ve dengeli bir yaşantının bireyde neden gerekli olduğunu fikir, beden ve ahlâkın birbirini nasıl tamamladığını, bedeni ve akli zararlı yollarda kullanmayı engelleyecek, onları istenilen şekilde bireyin ve toplumun mutluluğuna hizmet edecek şekilde kullanabilmenin ancak ve ancak güzel ahlâk ve siretten geçti-

ğini ifade etmektedir. Günümüz pedagojisindeki bütüncül yaklaşımın hemen bütün unsurları ile burada irdelendiğini görmek mümkündür.

Satı Bey sağlam bir seciyenin ya da bugün kullandığımız anlamda karakterin nedenli önemli olduğunu şu sözlerle belirtir: *“Metin bir seciye, beden ve fikrin sıhhat ve kemali için de lazımdır”*. Ona göre ahlâk eğitimine çok itina gösterilmeli ve daima dikkatli (teyakkuzda) olmalıdır, yine ahlâk eğitiminin üzerine titrenmesi gereken sürekli bir eğitim tarzı olduğunun altını çizer.²

İnsanın seciyesinin oluşumunda önemli faktörlerden olan hisler ve temayüllerin, duygular ve eğilimlerin nasıl oluştuğunu uzun uzadıya anlatır. Satı Bey, bireyin bir olay veya insan karşısında duyduğu muhabbet, nefret, haz, elem, inşirah, ızdırıp, arzu, hiddet, merhamet, hürmet, yeis gibi duyguların az veya çok üzüntü ve heyecan ile birbirlerinden ayrılan hisler olduğunu, bunların insanın algılama biçimine göre farklılık arz ettiğini söyler. Bu duyguların zannettiğimiz gibi kendiliğinden gerçekleşmediğini ve bütün bu duyguların aynen fikirlerimizde olduğu gibi kaynağının sinir sistemi vasıtasıyla kalbimiz olduğunu söyler. Sinir sistemi vasıtasıyla, farklı duygular anında hissettiklerimiz, kalbin çarpmasında bir takım değişikliklere yol açar. Satı Bey bireyde heyecan anında ya da değişik duyguları yaşayan kişilerin bedeninde ne tür değişiklikler olduğunu detaylı olarak açıklar.

Duygu ve heyecanların insanı nasıl etkilediğini şu sözlerle izah eder;

“Hissiyat ve heyecanat, efkar ve muhakemat üzerine icray-ı tesir eder: nazar-ı dikkatimiz, bilhassa bizi mütehassis ve müteheyyc eden şeyler üzerine in’itâf ider; o şeyler zihnimizde daha derin izler bırakır, hatırımıza daha kolaylıkla ve daha canlı bir surette gelir; bu yüzden silsile-i efkârımız, hissiyât ve heyecanatımıza muvafık bir cihetin delâili, muhalif cihetlerin delâilinden ekseriya daha şiddetle tehâcüm ider, bu sebeple muhakematımızın neticeleri bile hissiyat ve heyecanatımızın tesirinden kurtulamaz”

Duygu ve heyecanların sadece insanın muhakemesine ve fikirlerine tesir etmekle kalmayıp, aynı zamanda insanın irade ve fillerine de etki ettiğini anlatan Satı Bey, insanın bir şeye yaklaşmasına ve o şeyden uzaklaşmasına da sebep olduğunu anlatır. Bu yüzden hissiyat ve temayülatın ahlâkın oluşumunda oldukça önemli bir yere sahip olduğunu vurgular.

Daha sonra insan duygularının analizini yapan Satı Bey, Dekart’ın açıklamalarına yer verir: Dekart’a göre hissiyat altı kısımdır; öncelikle bir hadise karşısında ilk olarak ortaya çıkan duygu hayret duygusudur, çok geçmeden ya bir haz duygusu, veya bir elem duygusu takip eder, haz duygusu muhabbet duygusunu, elem duygusu ise nefret duygusunu doğurur. Netice olarak bugün için hazza varmak elemden

² el-Husrî, a.g.e.

Dinî ve Felsefî Metinler

kaçmak diye bildiğimiz esasî Satı Bey Dekart'ın açıklamalarından sonra *"bu iki his (haz ve elem) ise, o şeyin taht-ı tesirinde kalmak veya ondan kurtulmak yolunda bir arzu husule getirir"* şeklinde izah eder. Ona göre; *"Hissiyât-ı esasiyemiz: hayret, haz, elem, muhabbet ve arzudan ibarettir"*.

Satı Bey, haz ve elemin şiddetli oldukları vakit *ef'al-i hayatiyeyi sekteye uğratacağını* söyleyerek, eğitimde duyguların kontrolünün ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir. İnsandaki duygu ve yönelimleri maddî ve manevî olmak üzere iki kısımda inceler:

"Temayülatımızın bazısı – yemek yemek, su içmek .. gibi – uzviyetimize, ahvâl-i bedeni-yemize, bazısı ise – babaya hürmet etmek, hakikati öğrenmeye çalışmak gibi – maneviyatımıza, ahval-i ruhiyemize aittir. Bu sebeple temayülat, maddiye veya uzviye, ve maneviye veya ruhiye namları ile iki büyük sınıfa ayrılmak lazım gelir."

İnsanın ahlâk yapısı üzerinde etkili olan hareketleri incelemeğe devam eden Satı Bey'e göre; taklit ve tekrar hemen her insanın meyyal olduğu bir hareket tarzıdır, çocuklarda olduğu kadar büyüklerde de bu durum gözlenir. *"Herkeste, "ebnây-ı nevinin hareketini taklid ve tekrar" yolunda bir temayül vardır. Çocuklar etraflarındaki insanların yaptıkları şeyi yapmağa inhimak gösterirler; büyükler bile bu meyl-i taklitten kurtulamazlar; moda iptilası bu meylin delillerindendir."*

Bu arada Satı Bey, insanda ihtiras denilen tasvip edilmeyen temayülü şu şekilde tanımlar: *"Temayülatın biri pek şiddetlenerek diğer temayülatı setr edecek dereceye gelirse, "ihtiras" namını alır."* Eğitimcilerin bu konuda dikkatli olması gerektiğinin altını çizen Satı' Bey, ahlâk eğitiminde önemli bir yere sahip olan hissiyat ve temayülatın eğitimi konusunda eğitimcilerin özellikle insanların genel eğilimlerini ve eğitim verecekleri çocukların özel eğilimlerini dikkate almak zorunda olduklarından bahseder.

Çocukları istenilen doğrultuda yetiştirmek zorunda olan eğitimcilerin, bazı temayülatı kuvvetlendirmek, bazılarını yok etmek ve bazılarını da arzu edilen yöne doğru yönlendirmek gibi görevleri olduğunu vurgular. Ona göre çocuğu tek yönlü yetiştirmek, örneğin sadece haz ve mutluluk boyutuyla yetiştirmek sakıncalıdır, okulları bu şekilde eğitim verilen yerler olmaktan çıkarmalıdır, halbuki çocuk hayatın değişik safhalarında farklı duygular yaşayacaktır.

Bu yüzden Satı Bey der ki; *"Terbiyenin gayesi, etfali hayat-ı hakikiyeye hazırlamaktır, halbuki hayat-ı hakikiyenin safahati hep haz alûd değildir; insan müddet-i hayatında mutlaka hadsiz hesapsız elemlere uğrar, hayatta muvaffakiyetlerini hemen daima az veya çok şiddetli cehdler ve mübârezelerle kazanır, çok vakit ancak huzuzatı feda etmek, meyl-i huzuzata galebe çalmak sayesinde terakki ve teali ider. Onun için etfali elemenden büsbütün masûn bırakarak değil, icabında elemlere tahammüle alıştırarak büyütme lazım gelir."* bu tespit günümüz

Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama

modern pedagojisinin çocuğu hayata hazırlama prensibiyle tamamen örtüşmektedir. Çocuğun tek yönlü bir eğitim alması durumunda, hayatta karşılaşacağı zorluklara göğüs gerebilme, zorlukları aşabilme konusunda yetersiz kalacağı aşıkârdır. Dolayısıyla uygun dozda çocuğu elem ile okulda karşılaştırmak onun ileriki dönemlerde mukavemetini artıracaktır. Çocuk bu sayede hayatta karşılaştığı olumsuzluklar karşısında direnç gösterebilir bir şekilde yetiştirilmiş olacaktır.

Çocuğun özellikle fırsatçı ve sonucu hemen menfaat olarak almak isteyen bir yapıda yetişmemesi için maddî haz ve elemden ziyade, manevi olanlarına alıştırmak gerektiğini de Satı Bey şu şekilde açıklar: *“Onun için etfali, haz ve elemelerin bilhassa manevi olanlarına ehemmiyet vermeğe, ve efalın netayic-i hâzırasına bağlanmayub netayic-i âtiyesini de teemmül etmeğe alıştırmalıdır”*.

Çocuğun ahlâkının şekillenmesinde, ahlâk eğitim esnasında eğitimcilerin özellikle dikkat etmesi gereken ve yapmaması gereken şeyleri de bilhassa altını çizerek ifade eden Satı Bey’in bu konuda verdiği örnekler oldukça önemlidir, zira karakterin oluşumu hep bu ayrıntılarda gizlidir.

“Etfale, menfaatlerini tefhim ve telkin etmeli; kendilerinde itimad-ı nefis, vakar, izzet-i nefis, arzuy-ı tefevvuk hiss ve temayüllerini takviye ve tenmiye etmelidir. Onlara kabiliyetsizliklerinden bahsetmekten ... “sana mı kalmış! ... beyinsiz!.. yüreksiz! ... ne kadar ahmaksın, ne kadar ahlaksızsın!” gibi hitaplarda bulunmaktan, onları müfrit ve mükerrer tekdirler ve cezalarla hırpalamaktan, velhasıl onlarda izzet-i nefsi cerh ve bilahare mahvedecek hareketlerde bulunmaktan tevakki etmelidir.”

Yine ahlâk eğitiminde özellikle izzet-i nefis kavramından yararlanmanın gerkli olduğunu ifade eden Satı Bey, bu eğitimin nasıl verilmesi gerektiğini de bizzat örnekler vermek suretiyle uygulamalı olarak eğitimcilere tarif etmektedir:

“Ahlâk ve temayülatın terbiyesinde, hiss-i menfaatten ve bilhassa izzet-i nefisten istifade etmeli; fena hal ve hareketleri fena temâyülleri görüldüğü vakit “yazık değil mi, kendine acı-mıyor musun?”, “sana yakışır mı?” senin için ayıp değil mi?” yolunda hitaplar ile bu hal ve hareketlerin menfaate haysiyete muhalif olduğu telkin eylemeli ve bu suretle bu mezmum hal ve hareketleri, bu mezmûm temayülleri hiss-i menfaat ve izzet-i nefis ianesiyle izale etmelidir.”

Günümüz pedagojisinde “empati” olarak literatüre geçen, “kendini karşıdakinin yerine koyma ve onun açısından olaya bakabilme” konusunu ve diğergamlık konusuna da değinen Satı Bey; *“Bir insan, gayrın hissiyatını ne kadar iyi anlayabilir, ne kadar canlı bir surette tasavvur ve tahayyül edebilir, ne kadar nefesine kıyas ile temsil eyleyebilirse o hissiyattan o kadar çok müteessir olur”* diyerek çocuğun sadece kendini düşünen bir birey olmaktan ziyade başkalarını da düşünen bir insan olması gerektiğini ifade etmektedir.

Dinî ve Felsefî Metinler

Eğitimcilerin bu konuda çocuğa örnek olması gerektiğinin altını çizen Satı Bey; çocuğun ahlâken istenilen şekilde yetiştirilebilmesi için bu hususun göz ardı edilmesini ister.

“Mürebberlerin etfale bu hususta da numune-i imtisal olması, gayrın teessüratına karşı lakayd kalmaması, bahusus onların teessürlerine karşı samimi bir alaka ve merbutiyet göstermesi de bu temayülün kuvvetlenmesi için zaruri vasitalardandır.”

Çocuğun vatanını sevmesi gerektiğini ve ahlakının şekillenmesinde vatan sevgisinin önemli bir yer tuttuğunu vurgulayan Satı Bey, bu sevginin körü körüne bir sevgi olmasının ötesinden eğrisiyle doğrusuyla bilinçli bir sevgi olması gerektiği üzerinde durur, mürebberlerin, eğitimcilerin vatan sevgisini çocuğa aşılarken hassas noktalar üzerinde özellikle dikkat etmesi gerektiğinin altını şu ifadelerle çizer;

“Temayülat-ı ictimaiyenin en mühimi hubb-i vatandır. Etfale vatanlarını, milletlerini, vatanlarına, milletlerine ait şeyleri sevdirmeli; şu kadar var ki bu muhabbetin muhakemat-ı esasiyeyi ta'til edecek bir şekil almasına, cahilane bir taassub-ı milli, terakki-şikenâne bir meyl-i anane peresti ... haline gelmesine meydan bırakmamalıdır; insan başka milletlerin meziyetlerini hatta tefavvuklarını takdir etmeli; kendi milletinin nekayısını bilmeli; ve fakat buna rağmen kendi vatanını, kendi milletini bütün noksanları ile beraber en meziyetli milletten, en mükemmel vatandan bile ziyade sevmeli ve vatan ve milletin en birinci vatan ve milletler idadına geçmesi emelini beslemelidir.”

Çocuğun hakikat konusundaki sevgisini geliştirmek gerektiğini ifade eden Satı Bey, özellikle yalan söyleme konusunda çocuğun gerek ailede ve gerek okulda özellikle takip edilmesi gerektiğini ve bu konuda özel ihtimam gösterilmesi gerektiğini ifade eder, zira ahlâkın teşekkülünde bu konu son derece önem arz eden bir konudur.

“Hubb-i hakikat, tenmiyesi en ziyade lazım olan temayülattandır. Herkes hakikate muhabbet ve merbutiyet göstermeli, hakayika vukuf hasıl etmekten büyük bir zevk ve neşe duymalı, yalandan nefret ve ictinab etmelidir. Bunun için etfali düşünmeğe, keşfetmeğe alıştırmalı; ve bu suretle kendilerine bir hakikati keşfetmekten mütevellit zevk ve neşeleri hissettirmeli; kendilerini hilâf-ı hakikat bir şey söylemeğe teşvik etmekten, ve hatta yalan söylemeğe mecbur edebilecek bir hatt-ı hareket takip etmekten yalanı nâfi bir hale getirmekten tevakki etmeli; mesela bir kabahati itiraf ettikleri vakit itiraf vâkî takdir etmeli, kendilerini doğruyu söylediklerine pişman edecek surette şiddet göstermekten ictinab eylemeli; her halde etfalde yalancılığın en kabih harekattan olduğu yolunda bir kanaat teolid ve bu kanaati takviye eylemelidir.”

Çocukta sorumluluk hissini uyandırılması, vazife ahlâkı ve fazilet sevgisi de yine ahlâk eğitiminin olmazsa olmazlarından. Eğitimcilere bu konuda da nasıl davranmaları gerektiğini izah eden Satı Bey'in özellikle çocuklara sorumluluk issinin

Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama

verilmesi gerektiği konusu üzerinde hassasiyetle durduđu gözlemlenmektedir. Bu fazilet sevgisi boyutunun geliştirilmesine özellikle vurgu yapar;

“Hubb-i fezail, ahlakın en büyük ve en yüksek saik ve amildir. Onun için bunu takviye ve tenmiyeye büyük bir ehemmiyet vermek lazımdır.”

“Hubb-i fezailin esası, hiss-i vazife ve fikr-i mesuliyettir; onun için etfalde hiss-i vazife uyandıırmağa, onlara hiss-i mesuliyet vermeğe çalışmak da lazımdır. Bu, terbiye-i ahlakiyenin en mühim gayesidir; mürebbilerin başlıca mesâisi bu gayenin istihsâline sarf edilmelidir. Bu gayenin istihsali ise ancak temayülat-ı ictimaiyenin takviyesiyle beraber, iradenin terbiyesi ile kabil olur.”

Özellikle ahlâk derslerinin içerik olarak bu konu üzerine yoğunlaşması gerektiğinin altını çizen Satı Bey *“Ahlâk dersleri bu maksadı temine hizmet eylemelidir”* diyerek konunun önemine vurgu yapar.

Ayrıca din sevgisi üzerinde duran Satı’ Bey bu sevginin bir taassub şeklinde olmaması gerektiğini özellikle vurgularken, bu sevginin nezih bir sevgi olması gerektiğini ifade eder.

“Hubb-i din fedakarlığın, ahlakın avamili arasında pek ehemmiyetli bir mevki tutar; şu kadar var ki, bu meyl ve his bazen taassub-ı câhilane şekline gelerek say ve terakkiye bir mâni teşkil edebilir. Onun için etfalde hubb-ı dini takviye etmek ve fakat bunun nezahetini kaybetmesine meydan bırakmamak lazım gelir.”

Son olarak vicdan konusu üzerinde duru, ahlâk eğitiminde vicdânın önemli bir yere sahip olduğunu belirten Satı Bey’e göre çocukta vicdan teşekkülü için eğitimciler hikâye kahramanlarından yararlanmalıdır. Çocukları ara sıra vicdanları ile başba-la bırakmanın da ahlâk eğitimi açısından faydalı olduğunu şu sözlerle açıklar:

“Vicdanı, münevver ve müstakim bir hale getirmek için bir taraftan fikrin terbiyesine, bir taraftan temayülat-ı ahlakiyenin tenmiyesine itina etmelidir: Etfâle, hayır, şer, vazife, fazilet hakkında vâzih ve mükemmel fikirler vermekle beraber hayra, vazifeye, fazilete mehabbet ve merbutiyet hislerini ilka itmeli, efal üzerine müsahesizce muhakemat-ı vicdaniye yürütmek itiyadını vermeli, mükâfat ve mücazatta ifrattan tevakki iderek vicdanı inşirah ve ızdırapların gölgede kalıp körleşmesine mâni olmalı; bunun için bir taraftan tarih ve hikâye kahramanlarının ef’ali ile arada sırada tesadüf olunan câlib-i dikkat vekayi üzerine muhakemat-ı vicdaniye yaptırmalı, bir taraftan da kendi fiil ve hareketleri üzerine iyi tetkikler yapmağa ve onları vicdanın murakabesi altında tutmağa alıştırmalı, Hulasa: onları arada sırada vicdanları ile karşı karşıya kalmağa ve ona dikkat etmeğe mecbur etmelidir.”